
LEGENDARNA ĐEKA – EVAKUACIJA UMJETNINA IZ OSIJEKA

Ratno svjedočanstvo: dva nezaboravna dana

Ivan Srša, Zagreb

Poslije susreta u Požegi na Znanstvenom skupu „Isusovci i Požega“ u svibnju 1991., nakon burnih nekoliko mjeseci, *Đeku* ponovno srećem tek u srijedu nakon raketiranja Banskih dvora. Prošlo je podne, vani je sunčano s ugodnih 15° – 16° C, prolazim Katarininim trgom i ugledam je kako dolazi iz Habledelićeve ulice. Žustrog koraka, niska ženica, frizuricom koja podsjeća na onu Mireille Mathieu, pred crkvu stupa u trenutku kad ondje već stojim čekajući je širokog osmijeha. Premda u kasnim šezdesetima, djeluje kao netko tko je donio čvrstu odluku koju namjera-va provesti u djelo. Pozdravljamo se, govori kako dolazi sa sastanka s ravnateljem Restauratorskog zavoda Hrvatske s kojim je dogovarala evakuaciju umjetnina iz Osijeka. U istom dahu zaskoči me pitanjem jesam li voljan sudjelovati u toj akciji. Zatečen, ali ne i iznenađen, kimanjem glave dajem svoj pristanak.

Rano ujutro u srijedu 16. listopada 1991. krećemo kombijem koji vozi Mario Braun, ravnatelj Zavoda za restauriranje umjetnina. S njime nas je u kombiju bilo devetero: voditeljica akcije je Đeka, iliti povjesničarka umjetnosti dr. sc. Đurđica Cvitanović (1924. – 2009.). Pored nje u akciji sudjeluju fotografkinja Marija Braut (1929. – 2015.); povjesničar dr. sc. Mijo Korade (1947. – 2020.); te djelatnici Restauratorskog zavoda Hrvatske Edita Usenik, Josip Minks (1946. – 2018.) i ja. S nama u Osijek putuje i mladi par (Osječani?), ali oni nisu povezani s našim zadatkom. Kombi prati kamion Muzeja Mimara za prijevoz umjetnina iz Osijeka u Zagreb.

Svježem, ali ne prehladnom jutru noć je ustupila mjesto bez oklijevanja. Šutljivo, dremljivo i pospano. Sumnjičavo jutro znatiželjno prati devetero putnika, onih razgovorljivih u prednjem dijelu kombija i onih iza njih koji tek povremeno međusobno razgovaraju nestrpljivo iščekujući stanku za prvu jutarnju kavu. Autoput

“Bratstva i jedinstva“ blokiran je kod Okučana, što naš put u Osijek usmjerava na podravsku magistralu: cestom preko Vrbovca, Bjelovara, Đurđevca, Virovitice, Podravske Slatine i Donjeg Miholjca.

Naše misli i šturi razgovori u kombiju uglavnom su vezani uz događaje nakon proglašenja suverenosti i samostalnosti Hrvatske u lipnju. Rat, zahuktavši se tijekom ljetnih mjeseci, u cijelosti okupira i ovladava našim mislima i životima, promijenivši dotadašnju stvarnost u neizvjesnu budućnost. Radio, televizijske vijesti, snimke ratnih zbivanja, ubijeni i ranjeni ljudi, srušene ili spaljene kuće, prognanici i izbjeglice, slike mučnih događaja nemoguće je izbrisati iz misli ili zaboraviti. Početkom srpnja nakon okupacije Baranje uslijedilo je etničko čišćenje istočne Slavonije. Dok im osvajači pljačkaju i uništavaju domove na televiziji gledam potrebne prizore nesretnih prognanika. Danima svu moju pozornost okupiraju snimke ljudi kako bježe iz Dalja, Erduta i Aljmaša... A sad, sad se nas devetero vozimo cestom koja također vodi u Osijek – njihovo prvo, ali ne i posljednje, utočište, jer već nakon nekoliko dana mnogi odlaze dalje, u sigurnija mjesta – a mi, mi se vozimo u Osijek iz posve drugog razloga. Nije li naš zadatak zapravo bizaran? Spašavati umjetnine u danima kad prognanici ostaju bez domova, djeca bez roditelja, branitelji ginu, ranjenici ...

Mnogobrojna sela duž ceste, između obradivih polja i šuma, šutljiva su i bez ikakve želje da im zapamtimo imena. Život u njima kao da stoji, ne miče se, tek udisaji i izdisaji plavičastog dima iz dimnjaka njihovih skromnih kuća svjedoči o njihovu bivstvu. Ponegdje u vrtovima žene nagnute nad zemljom pripremaju tlo za zimsku sjetvu, dok se na poljima iza muškaraca i konja koji oru izvijaju netom duboke brazde masne mokre zemlje. Cesta, šume, sela, polja, sela, šume, polja i sve tako do nekog manjeg mjesta ili gradića kroz koje prolazimo. U Virovitici je napokon stanka. Izlazimo iz kombija, treba istegnuti udove, osloboditi se suviše tekućine i utažiti vapaj za prvom jutarnjom kavom. Moj prvi i jedini susret s tim gradom ostaje upamćen po toplim, ukusnim i mirisavim kiflama kakve nikad i nigdje više nisam okusio. Pamtim tu finu zarumenjelu, mirišljivu i hrskavu koranicu, umačem manji dio u šalicu s crnom kavom i uživam. Što više treba jutarnjem mrgudu za podizanje raspoloženja i okretanja misli na predstojeći zadatak u Osijeku.

Neposredno po dolasku u Osijek javljamo se kolegama u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture i potom produžujemo do nekadašnje isusovačke, a danas župne crkve sv. Mihovila arkandela. Suvereno i bez dužih zastajkivanja Đurđica nas vodi crkvom pokazujući nam koje kipove trebamo skinuti s glavnog, a koje s dvaju manjih pobočnih oltara. Po njenim uputama još istoga dana skidamo također i tri kipa s glavnog i jedan s pobočnog oltara u franjevačkoj crkvi Uzvišenja sv. Križa u osječkoj Tvrđi. Sve skinute kipove iz obiju crkava istog dana pakiramo i pripremamo za transport. Kip Gospe Lurdske iz franjevačke crkve po-

hranjujemo u istoj crkvi, a veliko Raspelo i nekoliko oltarnih pala iz crkve sv. Mihovila arkandžela, u kapeli ispod njezina južnog tornja.

O načinu zaštite skinutih slika i kipova iz crkve sv. Mihovila arkandžela – ostavljenima ispod južnog tornja i o onima koje su se naknadno trebale pridružiti umjetnine iz crkve sv. Roka i crkve Preslavnog imena Marijina – kolegica Edita usmeno dogovora s osječkim konzervatorima Ljiljanom Šarlah-Čačić (1944.-2009.) i Tonom Papićem. Postupak skidanja, pakiranje kipova i slika kao i njihov utovar u kamion fotografira Marija Braut, a proces snimanja na video organizirali su osječki konzervatori.

Tu noć spavamo na madracima složenima na podu podruma neke zgrade (ne sjećam se koje ni u kojem dijelu grada se nalazila). U podrumu je bilo i drugih ljudi, jesu li oni bili prognanici ili Osječani iz obližnjih kuća koji se nisu imali kamo skloniti?

Idućeg prijepodneva sve umjetnine utovarujemo u kamion, zajedno s dvjema naknadno preuzetim umjetninama iz osječkog Muzeja Slavonije: jednim manjim prienosnim oltarom i slikom na svili (otisak). U Zagrebu ih trebamo pohraniti u depo Restauratorskog zavoda Hrvatske. Zbog neprijateljskog ratnog djelovanja tijekom prijepodneva, paljbe na grad i položaje ZNG i MUP-a u Laslovu, Tenjskom Antunovcu, Novoj Tenji i Ernestinovu, naš odlazak iz Osijeka nije siguran i moramo čekati da se granatiranje grada primiri. Dok nebom željezne ptice raširenih krila zastrašujuće grakću, vatra po grad i položaje njegovih branitelja otvarana je iz sveg topničkog oružja... Čekajući smirivanje i koliko-toliko sigurno napuštanje grada Josip i ja u franjevačkoj smo crkvi, demontiramo jedan oštećen i tri posve cijela vitraja. U međuvremenu, u haustoru samostana sklonilo se mnoštvo ljudi, ponajviše žena s djecom. Nepodnošljiv zvuk aviona i mukla topnička paljba dugo su zloslutno visjeli nad samostanom i ljudima sklonjenim u njegovu haustoru. Onda zvukovi postaju podnošljiviji i vatra se smiruje. Način zaštite i pohranu vitraja u žurbi objašnjavamo gvardijanu samostana i odlazimo. Mi koji smo došli spasiti kipove i slike, a ne spašavati i pomagati ljudima. U pogledima ljudi u haustoru, kojima prate naš odlazak, nazirem prijekor, ostavljamo ih u neizvjesnosti, napuštamo i odlazimo na sigurno. Nepodnošljiv osjećaj nemoći i grižnja savjesti ne prestaje ni po povratku u Zagreb. Ni dugo poslije.

Zbog opasnosti od ratnih aktivnosti na podravskoj magistrali Ministarstvo kulture uspijeva organizirati i dogovoriti s Mađarskom detalje o našem povratku kroz njezin teritorij. Kamion s umjetninama je zapečaćen i mi Osijek napuštamo uz pratnju policije i kolega iz osječkog Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, cestom prema graničnom prijelazu Donji Miholjac/Drávaszbalocs. Odatle putujemo lokalnom, sporednom i uskom, 120 kilometara dugom cestom, koja paralelno s granicom krivuda nedaleko sjeverne obale Drave sve do prijelaza Ber-

zence/Gola. Kad smo napokon prošli granicu put nas je do Zagreba vodio preko Koprivnice, Križevaca i Vrbovca. U zamračen Zagreb ušli smo tiho, gotovo na prstima, s gorčinom u ustima i pogledima prognanika na našim leđima.

Potkraj prosinca 1992. u Muzejskom prostoru na Gornjem gradu Zagrebu otvorena je izložba „Isusovačka baština u Hrvata“. Među drugima, na izložbi su izložena i evakuirana djela iz Osijeka. U najavi navedeno je „da se ovom izložbom, želi prikazati djelatnost Isusovačkog reda u Hrvata i k tome djelomice rad hrvatskih Isusovaca u drugim zemljama i kontinentima. Izložbom su obuhvaćeni vjerski i misionarski rad, odgojno-školska i kulturna djelatnost. Ovaj red je svojim visokim intelektualnim i duhovnim djelovanjem ostavio snažan utjecaj u našoj znanosti i kulturi, a naročito u srednjoeuropskoj baroknoj baštini - napomenula je dr. Cvitanović.“